

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглянуто досягнення психологічної науки щодо розуміння змісту поняття комунікативної компетентності. Визначено структуру та основні компоненти досліджуваного феномену. Проаналізовано функціональні складники комунікативної компетентності.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, комунікація, спілкування.

Иванюк Н. Н. Теоретико-методологические основы изучения коммуникативной компетентности. В статье рассмотрены достижения психологической науки в понимании содержания понятия коммуникативной компетентности. Определены структура и основные компоненты исследуемого феномена. Проанализированы функциональные составляющие данного психологического феномена.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, коммуникация, общение.

Ivanyuk N. M. Theoretical and Methodological Basis of the Study Communicative Competence. In the article the achievement of psychological science of understanding the meaning of communicative competence are highlighted. The structure and main components of the phenomenon are revealed. The functional components of the psychological phenomenon are analysed.

Key words: competence, communicative competence, communication, communication.

Постановка наукової проблеми та її значення. Значна частина досліджень комунікативної компетентності присвячена вивченню її окремих аспектів та складників. Зокрема, сутність терміна компетентність науковці трактують по-різному. К. Кін порівнює компетентність із пальцями на руці (знання, навички та вміння, контакти, цінності), які координуються долонею і контролюються нервовою системою, що керує рукою в цілому [19, 111–122].

На думку С. Ніколаєвої, компетентність – це «здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Вона ґрунтується на знаннях, навичках і вміннях, але ними не вичерпується, обов'язково охоплюючи особистісне ставлення до них людини, а також її досвід, який дає змогу ці знання “вплести” в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію, в якій вона зможе їх застосувати. Кожна компе-

тентність побудована на поєднанні знань, навичок і вмінь, а також ставлень, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто всього того, що можна мобілізувати для активної дії» [10, 11–17].

Найбільш повно сутність поняття компетентності розкрив А. Хурторський, який переконаний, що «це якість особистості, що передбачає володіння людиною певною компетенцією, яку, у свою чергу, розуміють як сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності, тобто компонентів змісту навчання, необхідних для ефективного виконання діяльності щодо певного кола предметів і процесів» [13, 58–64].

В окреме поняття лінгвістичну компетентність уперше виділив Н. Хомський [14]. Він вважає, що лінгвістична компетенція – обмежений набір граматичних правил, які дають можливість породжувати необмежену кількість правильних пропозицій. Розвиваючи теорію соціолінгвістики Н. Хомського, в 1972 р. етнолінгвіст Д. Хаймс упроваджує термін *комунікативна компетентність*, пов'язуючи лінгвістичну компетентність із її соціолінгвістичним застосуванням у різних ситуаціях реального життя. Він визначає комунікативну компетентність як внутрішнє знання ситуаційної доречності мови, як здатність, що дає змогу бути учасником мовленнєвої діяльності [18]. Д. Хаймс наголошував, що формування мовної компетентності є можливим в однорідному мовному середовищі, серед тих, хто знає мову на найвищому рівні і на кого не впливають психологічні чинники (особливості пам'яті й уваги, застосування знань у спілкуванні). Дослідник зосередив свою увагу на можливостях «ідеальних» мовців утворювати граматично правильно оформлені речення. Теорія комунікативної компетентності Д. Хаймса привернула увагу до знань мовця, пов'язаних із компетентністю у спілкуванні, до формування саме комунікативної компетентності порівняно з граматичною [18].

Таким чином, **до завдань** цієї праці належать, по-перше, розгляд поняття комунікативної компетентності з урахуванням наукових психологічних досягнень; по-друге, окреслення структури та компонентів комунікативної компетентності; по-третє, виокремлення та аналіз функціональних складників досліджуваного поняття.

Мета дослідження – розгляд та систематизація досягнень психологічної науки щодо феномену комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження різних аспектів комунікативної компетентності простежується в працях вітчизняних та зарубіжних учених: С. Ніко-

лаєвої [10], М. Хомського [14], А. Хуторського [13], М. Обозова [11], Ю. Ємельянова [5], Н. Завінченко [6], Д. Хаймса [18], Н. Гез [3], І. Стернін [12], М. Кенел [17], Н. Чепелева та ін.

Комунікативна компетентність, на думку М. Обозова, у своїй основі може бути визначена у двох аспектах: як орієнтованість особи в різних ситуаціях спілкування, заснована на знаннях та чуттєвому досвіді, і як здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних взаємовідносин і умов соціального середовища [11]. Комунікативну компетентність не можна вважати константною особовою характеристикою і представляти її як замкнений індивідуальний досвід. Вона зростає в міру освоєння особою культурних, соціально-етичних еталонів і закономірностей соціального життя в її розвитку й поліваріативній змінній.

У психологічній літературі поняття *комунікативна компетентність* Ю. Ємельянов [5] вживає як означення заснованої на знаннях та чуттєвому досвіді здатності особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування. Формування такої здатності, наголошує дослідник, передбачає соціально-психологічне навчання майстерності спілкування. На думку Ю. Ємельянова, комунікативна компетентність завжди набувається в соціальному контексті, а основними детермінантами її формування є життєвий досвід людини, загальна ерудиція, здатність до творчості. «Акціональний рівень спілкування являє собою комунікативне інобуття дій, заданих колективною цілеспрямованою діяльністю» [5, 13]. Автор вважає, що формування комунікативної компетентності передбачає усвідомлення особистістю «власних потреб і ціннісних орієнтацій, техніки своєї роботи; власних перцептивних умінь, тобто здатності сприймати навколишнє середовище без суб'єктивних спотворень і “систематизованих білих плям” (стійких упереджень щодо тих чи інших проблем); готовність сприймати нове; розкриття власних можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп і культур (реальний інтернаціоналізм); розуміння своїх почуттів і психічних станів у зв'язку з дією факторів зовнішнього середовища (екологічна психокультура); оновлення способів персоналізації оточуючого середовища (матеріальне втілення “почуття господаря”); підвищення рівня своєї економічної культури (ставлення до середовища проживання – житла, землі як джерела продуктів харчування, рідного краю, архітектури тощо)» [5, 13].

У науковій літературі комунікативна компетентність трактується так: здатність спілкування в специфічних ситуаціях (Р. Валетт); здатність враховувати у мовленнєвому спілкуванні контекстуальну доречність і вживаність мовних одиниць для реалізації когнітивної та комунікативної функцій [3, 17–24]; здатність людини розуміти та відтворювати іноземну мову не тільки вірно, а й відповідно до соціолінгвістичної ситуації реального життя (М. Фіноккіаро); здатність функціонально володіти мовою та уміння висловлюватися, інтерпретувати й обговорювати значення, що охоплюють спілкування між двома та більше особами або між однією особою та письмовим або усним текстом (С. Савіньон).

Н. Завіниченко виділяє такі компоненти комунікативної компетентності:

– гностичний (система знань про сутність та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування, загальнокультурна компетентність, яка дає змогу вловити, зрозуміти приховані змісти, асоціації тощо, творче мислення);

– комунікативний (загальні та специфічні комунікативні вміння, які дають змогу встановлювати контакт з іншою людиною, керувати ситуацією взаємодії з нею, культура мовлення; експресивні, перцептивно-рефлексивні уміння, які забезпечують можливість пізнання внутрішнього світу партнера спілкування та розуміння самого себе);

– емоційний (гуманістична установка на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність вступати з нею в особистісні, діалогічні взаємини, розвинуті емпатія та рефлексія; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними й соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани) [6].

Щодо визначення структури комунікативної компетентності, то дослідники виділяють такі компоненти:

– дискурсивна компетентність – здатність поєднувати окремі речення у зв'язне усне або письмове повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різноманітні синтаксичні та семантичні засоби когезії;

– соціолінгвістична компетентність – здатність розуміти і продукувати словосполучення та речення з такою формою та таким значенням, які відповідають певному соціолінгвістичному контексту іллокутивного акту комунікації;

– іллокутивний акт – втілення у висловлюванні, породжуваному в ході мовлення, певної комунікативної мети; цілеспрямованість; функція впливу на співрозмовника [17];

– стратегічна компетентність – здатність ефективно брати участь у спілкуванні, обираючи для цього вірну стратегію дискурсу, якщо комунікації загрожує розрив через шум, недостатню компетенцію та ін., а також адекватну стратегію для підвищення ефективності комунікації;

– лінгвістична компетентність – здатність розуміти та продукувати вивчені або аналогічні їм висловлювання, а також потенційна здатність розуміти нові, невивчені висловлювання.

Саме дослідники Л. Бахман і А. Палмер виокремили такі складові частини: лінгвістична компетентність (складається з організаційної, прагматичної, функціональної та соціолінгвістичної компетенцій); стратегічна компетентність (психомоторні уміння, когнітивні процеси). На їхню думку, всі компоненти комунікативної компетентності можуть бути виміряні за допомогою тестування та об'єктивно оцінені [16].

Представники різних наукових напрямів сьогодення переконані, що для успішного формування комунікативної компетенції молоді необхідно враховувати, по-перше, загальні тенденції будь-якого спілкування (основні комунікативні закони), по-друге, тенденції розвитку сучасного спілкування [12, 2].

Із багатоаспектністю розгляду терміна пов'язана значна плутанина в поглядах та підходах до проблеми і серед зарубіжних учених, і серед вітчизняних дослідників. У вітчизняній соціальній психології розбіжності заглиблюються у зв'язку з наявністю поняття «спілкування», що є специфічно українським, оскільки воно не має точного аналога в традиційній соціальній психології не тільки тому, що не цілком еквівалентний звичайно використовуваному англійському терміну «комунікація», а й тому, що зміст його може бути розглянутий лише в понятійному словнику теорії діяльності.

Так, Г. Андреева визначає комунікацію як одну зі складових частин спілкування. Схожий погляд можна зустріти й у Б. Паригіна, який, крім того, розділяє комунікацію за формою і змістом. До змісту комунікації відносяться взаєморозуміння, співпереживання, ступінь згоди між партнерами, а до форми – вербальні і невербальні засоби комунікації [1].

О. Казарцева вказує, що комунікативна компетентність – це не природжена здатність, а здатність, яка формується в людині в процесі

придбання нею соціально-комунікативного досвіду. Комунікативно-соціальний досвід включає насамперед механізм перемикання кодів, який виражається в стилістичному варіюванні мови. В основі такого перемикання лежить зміна рольових відносин між учасниками спілкування [7].

У той же час у концепції М. Лісіної, що розглядає еволюційний аспект спілкування, підкреслюється, що воно (спілкування) суть комунікативної діяльності [9].

Такі складні взаємовідносини між категоріями «спілкування» та «комунікація» і пов'язана із цим термінологічна плутанина виникли у зв'язку зі спробою інтеграції вітчизняної та західної соціальної психології. Вітчизняна психологія пішла шляхом діяльнісного опосередкування психічних функцій (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Леонт'єв та ін.), унаслідок чого спілкування було визнано одним із видів людської діяльності разом із працею і пізнанням.

Вивчення ролі комунікативної компетентності в діяльності особи дає можливість зробити висновок про те, що вона слугує як поліфункціональна умова спілкування, виконує освітню, виховну, світоглядну функції.

Комунікативна компетентність у своїй основі включає такий перелік здатностей:

- давати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, у якій належить спілкуватися;
- соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
- здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в комунікативній ситуації [8].

Таким чином, до складу комунікативної компетентності входять когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Когнітивний компонент пов'язаний із пізнанням іншої людини і включає здатність передбачати поведінку іншої людини. Емоційний компонент уключає емоційну чуйність, емпатію, чутливість до іншого, здібність до співпереживання та співчуття, увага до дій партнерів. Поведінковий компонент передусім уключає вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки [4].

Результати теоретичного аналізу методологічних аспектів комунікативної компетентності дають змогу зробити такі **теоретичні узагальнення**.

Отже, комунікативна компетентність постає як інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації та адекватного функціонування особистості в соціумі. Важливим складником її є знання комунікативних законів, уміння їх використовувати з урахуванням тенденцій розвитку спілкування на сучасному етапі, даних функціональної стилістики, а також положень комунікативної лінгвістики про бар'єри в спілкуванні й шляхи їх подолання. Комунікативна компетентність особи є динамічним утворенням, яке формується. Але основу її формування складає досвід людського спілкування і взаємодії. Як говорив М. Бахтін: «Слово схоже на міст, перекинутий між мною та іншими. Якщо, з одного боку, він опирається на мене, то, з іншого – він опирається на мого співрозмовника. Слово є спільною територією між мовцем та співрозмовником» [5]. Саме комунікативна компетентність допомагає знайти цю «спільну територію».

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект пресс, 1996. – 373 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
4. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация : учебник / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
5. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
6. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти : дис. ... канд. психол. наук 19.00.07 / Н. Б. Завіниченко ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 216 с.
7. Казарцева О. М. Культура речевого общения: Теория и практика обучения / О. М. Казарцева. – М. : Флинта-наука, 1999. – 183 с.
8. Ключев Е. В. Речевая коммуникация / Е. В. Ключев. – М. : ПРИОР, 1998. – 224 с.
9. Лисина М. И. Проблема онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 143 с.
10. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 11-17.
11. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – Киев : Лыбидь, 1990. – 191 с.
12. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. – Воронеж : Полиграф, 2001. – 252 с.

13. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
14. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Ноам Хомский ; под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : [б. и.], 1972. – Вып. I. – 233 с.
15. Bakhtine M. Le Marxisme et la philosophie du langage, essai d'application de la méthode sociologique en linguistique / Mickaril Bakhtine. – Paris : Minuit, 1977. – 236 p.
16. Bachman L. Language testing in practice / L. Bachman, A. Palmer. – Oxford : University Press, 1996. – 266 p.
17. Canale M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing / M. Canale, M. Swaine // Applied Linguistics. – 1. – 1980. – 47 p.
18. Hymes D. On Communicative Competence / D. Hymes in J. B. Pride and J. Holmes (eds.) – New York : Harmondsworth ; Penguin, 1972. – P. 269–293.
19. Keen K. Competence: What is it and how can it be developed? / J. Lowyck, P. de Potter, & J. Elen (Eds.). – Brussels : IBM Education Center, 1992. – P. 111–122.